

rius Agricolae, 2.5. *Structor*, 2.6. *Exstirpator silvae daemonum*, 2.7. *Debitor*, 3. Określenia słowne, 3.1. *Praedicator verbi*, 3.2. *Annuntiator*, 3.3. *Servus Die*, 3.4. *Servus fidelium*, 3.5. *Minister verbi*, 3.6. *Scrutator verbi Die*, 3.7. *Legatus Die*, 3.8. *Certus dispensator*, 3.9. *Defensor unitatis*, 3.10. *Princeps*. **II. Formacja przepowiadającego Słowa Bożego.** 1. Bóg pierwszym formatorem przepowiadającego, 1.1. Bóg Ojciec rozkazodawcą głoszenia, 1.2. Jezus Chrystus posyła i przemawia przez głosiciela, 1.3. Duch Święty inspiruje i daje światło, 1.4. Głosiciel pierwszym słuchaczem słowa Bożego, 1.5. Rola łaski Bożej, 2. Autoformacja przepowiadającego, 2.1. Dążenie do świętości, 2.2. Świadeństwo życia, 2.3. Radość, 2.4. Pokora, 2.5. Miłość pasterska, 2.6. Męstwo, 2.7. Cierpliwość i wytrwałość, 3. Wspólnota formatorem przepowiadającego, 3.1. Modlitwa, 3.2. Pragnienie słuchania słowa Bożego, 3.3. Różnorodność słuchaczy. **III. Źródła i treść przepowiadania.** 1. Źródła przepowiadania, 1.1. Słowo Boże (*verbum Dei*), Pisma Boże (*Scripturae*), 1.2. Prawo, Prorocy, Psalmi, 1.3. Ewangelia, 1.4. Nauka apostołów, 2. Treść przepowiadania, 2.1. Miłość, 2.2. Miłosierdzie, 2.2.1. Miłosierdzie i prawda, 2.2.2. Miłosierdzie i sprawiedliwość, 2.2.3. Miłosierdzie i potęga, 2.3. Prawda, 2.4. Sprawiedliwość i sąd, 2.5. Potęga Boga, 2.6. Chwała Boża, 2.7. Imię Chrystusa, 2.8. Przykazania Boże, 2.9. Obietnice Boże, 2.10. Tajemnice Boże, 2.11. Zasady wiary, 2.12. Życie wieczne, 2.13. Pokój i pojednanie, 2.14. Pamięć Boga o ludziach. **IV. Cele i formy przepowiadania Słowa Bożego.** 1. Cele przepowiadania, 1.1. Zbawienie wiernych, 1.2. Duchowa korzyść wiernych, 1.3. Budowanie Kościoła, 1.4. Nawrócenie i umacnianie wiary, 1.5. Miłość, 1.6. Obrona przed pokusami diabła, 2. Formy przepowiadania, 2.1. *Ut doceat* – forma zrozumiała dla słuchacza, 2.2. *Ut delectet* – forma zatrzymująca uwagę słuchacza, 2.3. *Ut flectat/moveat* – forma pobudzająca słuchacza do działania. **V. Zagrożenia w przepowiadaniu Słowa Bożego.** 1. Zagrożenia zewnętrzne, 1.1. Heretycy i schizmatycy - fałszywi głosiciele, 2. Zagrożenia wewnętrzne, 2.1. Kaznodzieje-najemnicy, 2.2. Przemilczanie, 2.3. Pycha, 2.4. Inne zagrożenia.

Ks. Marian Strankowski
AWSD w Białymstoku
PWT w Warszawie

Arkadiusz S m a g a c z OCD, *Karmelici bosy w Lublinie w latach 1610-1864*. Promotor: ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk. Recenzenci: bp prof. dr hab. Jan Kopiec (Uniwersytet Opolski), dr hab. Roland Prejs OFMCap, prof. KUL.

Prezentowana praca doktorska zrodziła się z potrzeby wypełnienia przynajmniej jednej z luk w karmelitańskiej wciąż ubogiej historiografii. Przedmiotem rozprawy jest wspólnota zakonna karmelitów bosych działająca w mieście Lublinie w okresie od roku 1610 do roku 1864. Sam Zakon Karmelitów Bosych (pełna nazwa: Ordo

Fratrum Discalceatorum Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo – Zakon Braci Bosych Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel) jest zakonem żebrzącym o charakterze kontemplacyjno-czynnym, który wyłonił się w drugiej połowie XVI wieku z Zakonu Karmelitów w wyniku reformistyczno-założycielskiej działalności św. Teresy (od Jezusa) de Ahumada i św. Jana (od Krzyża) de Yepes. Karmelici bosy przybyli do Polski w 1605 r., zakładając pierwszy klasztor w Krakowie. Ich drugą placówką na ziemiach Rzeczypospolitej była fundacja w Lublinie.

Założenie przez karmelitów klasztoru w grodzie nad Bystrzycą w roku 1610 wyznacza *terminus a quo* rozprawy. Za cezurę końcową przyjęto natomiast rok 1864, czyli moment kasaty lubelskiego konwentu. Wydarzenie to zamyka 254 lata nieprzerwanej obecności zakonników w Lublinie, którzy pełnili swoją posługę przy czterech kolejnych kościołach: początkowo przez pierwszych dziesięć lat był to kościół pw. Ducha Świętego; następnie wzniesiony przez karmelitów kościół pw. Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel; tutaj karmelici przebywali najdłużej – aż do roku 1803, kiedy to budynki kościelne i klasztorne uległy spaleni; w XIX wieku, po pożarze zakonnicy karmelitańscy posiadali kolejno dwa kościoły – w latach 1807-1810 i 1837-1864 była to świątynia pw. św. Józefa, po karmelitankach bosych, a w latach 1810-1837 kościół pw. św. Eliasza proroka, po wysiedlonych z miasta do Woli Gutowskiej karmelitach trzewiczkowych.

Cel rozprawy to próba całościowego przedstawienia dziejów wspólnoty lubelskich karmelitów bosych we wskazanym przedziale czasowym. Podjęta w pracy problematykę wyznaczają następujące pytania badawcze: Dlaczego karmelici na założenie drugiego polskiego klasztoru wybrali miasto Lublin? Jaki wkład wnieśli w życie religijne, kulturalne i społeczne lokalnego Kościoła lubelskiego i społeczności miasta? Jaką rolę pełnił klasztor w Lublinie w strukturach własnej prowincji? Jakie ślady kultury materialnej pozostawili karmelici w mieście? Z jakich powodów doszło do trzykrotnej zmiany siedziby przez zakonników w XIX wieku i ostatecznej kasaty klasztoru?

Tylko w bardzo niewielkim stopniu na tak postawione pytania można było dotychczas odnaleźć odpowiedź w literaturze przedmiotu. Na temat karmelitów bosych w Lublinie nie powstała żadna monografia. Najwięcej uwagi poświęcili im współcześni historycy karmelitańscy – o. Czesław Gil¹ i o. Benignus J. Wanat. Ten ostatni w monumentalnym dziele *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce* (Kraków 1979) podjął próbę zarysowania dziejów karmelitów w Lublinie. Wzmianki o nich odnaleźć można także w publikacjach: A. Kossowskiego², ks. L. Zalewskiego³, S. Tworka⁴, B. Natońskiego⁵, D. Prucnała⁶, A. Nowickiej-Struskiej⁷, E. Niebelskiego⁸ oraz

---

¹ Np. *Karmelici bosy w Polsce 1605-1655*, „Nasz Przeszłość” 48(1977), s. 5-238. Karmelitom w Lublinie poświęcone są zasadniczo strony od 33 do 48. Jest to rzetelne studium odnoszące się do początków lubelskiej fundacji.

² *Protestantyzm w Lublinie i w Lubelskiem w XVI-XVII w.*, Lublin 1933.

³ *Z epoki renesansu i baroku na Lubelszczyźnie*, cz. 2, Lublin 1949.

⁴ *Zbór lubelski i jego rola w ruchu ariańskim w Polsce w XVI i XVII wieku*, Lublin 1966.

⁵ *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauka i piśmiennictwo*, Kraków 2003.

u innych historyków zajmujących się dziejami miasta Lublina (m.in. Z. Sierpiński, Cz. Gawdzik, H. Gawarecki, R. Szczygieł). Odnoszą się one jednak do wybranych aspektów podejmowanej w pracy problematyki. Niestety, w niektórych opracowaniach nie brakuje także informacji błędnych⁹. Pewne materiały do dziejów klasztoru pozostały w rękopisach¹⁰.

Podstawą napisania niniejszej rozprawy stały się zatem źródła. Kwerendą archiwalną zostało objętych dziewięć archiwów krajowych i zagranicznych, kościelnych i państwowych oraz sześć bibliotek. Najważniejsze materiały źródłowe odnaleziono w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Są to dwie księgi akt kapituły konwentu, zawierające wpisy z lat 1622-1863. Kapituła konwentu była swoistą radą, w której obok przełożonego zasiadali wszyscy kapłani po ukończonych studiach teologicznych. Do kompetencji kapituły należało podejmowanie decyzji w sprawach funkcjonowania wspólnoty, obsady niektórych z urzędów, formacji młodych zakonników, uposażenia i bieżącej ekonomii klasztoru. W praktyce, dzięki zapisom kapitulnym tworzy się dość zwarty obraz aktywności wewnętrznej, a także zewnętrznej wspólnoty. Tym bardziej jest to ważne, iż nie zachowała się kronika klasztorna. Niepowetowane w tym względzie straty dla dokumentacji klasztoru przyniósł jego pożar w 1803 r., a następnie rozproszenie dokumentów po kasacie.

Kolejne, ważne dla dziejów karmelitów lubelskich archiwalia zgromadzone są w Archiwum Krakowskiej Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej k. Krakowa, a w nim na szczególną uwagę zasługuje zespół archiwum klasztoru w Lublinie. Najwartościowszym dokumentem jest tutaj księga wizytacji generalskich, prowincjalnych i biskupich (w przypadku XIX wieku). Wiele ważnych informacji odnoszących się do działalności prowadzonego przez karmelitów bractwa szkaplerznego przynosi księga bracka, w której zapisy sięgają roku 1753. Niestety, inne zachowane w tym zespole archiwalia dla okresu 1610-1864 są szczątkowe. Konieczne stało się sięgnięcie do pozostałych zespołów przechowywanych w archiwum czerneńskim. Ważnym dokumentem uzupełniającym wiedzę o wydarzeniach w klasztorze z pierwszej połowy XVII wieku okazała się kronika prowincjalna. Dla lat 1624-1701 zachowała się ponadto kronika karmelitanek bosych z lubelskiego klasztoru pw. św.

---

⁶ *Szpital przy kościele p.w. Ducha Świętego w Lublinie w latach 1419-1655*, Lublin 2005.

⁷ Np. *Klio znaczy chwalić. Historia, czasy i ludzie w siedemnastowiecznych pogrzebowych kazaniach karmelitańskich*, w: *Karmelici bosy w Polsce 1605-2005. Księga jubileuszowa*, red. Cz. Gil OCD, Kraków 2005, s. 49-105.

⁸ *Dla wolności Ojczyzny i Kościoła. Karmelici bosy z klasztorów Królestwa Polskiego w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu na Syberii*, w: *Karmelici bosy w Polsce*, s. 149-158.

⁹ Jako przykład można podać wiadomość o rzekomym fundatorze klasztoru Janie M. Daniłowiczu, podskarbid wielkim koronnym podaną przez Z. Sierpińskiego w *Obrazie miasta Lublina* (Warszawa 1839, s. 56).

¹⁰ Są to przede wszystkim opracowania ks. J.A. Wadowskiego – Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, sygn. 2364, *Kościoty z klasztorami Zakonu Karmelickiego w Lublinie*, (rkps brudnopisu; o karmelitach bosych – k. 3r-9v); tamże, sygn. 2375, *Kościoty w Lublinie i diecezji lubelskiej*, (rkps czystopisu; o karmelitach bosych – s. 551-564).

Józefa. Odnaleziono w niej wiele znaczących odwołań do historii karmelitów w Lublinie. Podobnie wykorzystano kronikę klasztoru karmelitów bosych z Warszawy. W badaniach nad stanem osobowym wspólnoty pomocne okazały się: księga profesji z dawnego klasztoru nowicjackiego pw. Niepokalanego Poczęcia z Krakowa oraz księgi zmarłych pochodzące z tego konwentu oraz drugiego klasztoru krakowskiego pw. św. Michała i św. Józefa. Pewne informacje odnoszące się do lubelskich karmelitów udało się uzyskać także na podstawie akt kapituł prowincjalnych. W Czernej przechowywana jest księga kapituł z drugiej połowy XVIII wieku i początku XIX. Akta niektórych wcześniejszych kapituł oraz posiedzeń definitorium (zarządu) prowincjalnego zdeponowane są natomiast w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Kwerenda przeprowadzona w Archiwum Archidiecezjalnym w Lublinie poszerzyła wiedzę na temat początków fundacji oraz siedemnastowiecznych sporów karmelitów z prepozytem szpitala Ducha Świętego. Analiza korespondencji biskupów i Konsystorza lubelskiego z przełożonymi klasztoru oraz władzami świeckimi rzuciła wiele światła na wydarzenia z XIX wieku, a zwłaszcza na okoliczności kilkukrotnych zmian siedziby karmelitów. W zasobach tegoż archiwum zachował się także sporządzony w 1797 r. inwentarz wyposażenia spalonego 6 lat później kościoła pw. NMP z Góry Karmel. W lubelskim Archiwum Państwowym zachowała się natomiast kopia królewskiego zatwierdzenia erekcji klasztoru; pozostały także sumariusze prowadzonych przez karmelitów spraw przygotowane w roku 1783 dla potrzeb Komisji Dobrego Porządku oraz dokumentacja przejęcia dóbr karmelitańskich pod zarządek skarbu państwa po kasacie z 1864 r. W *Acta episcopalia* bp. Marcina Szyszkowskiego z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie znajduje się m.in. znacząca dla poznania relacji i sporów między klasztorem a magistratem lubelskim oblata umowy z radą miasta z 1619 r. Bardzo pomocne dla odtworzenia bryły architektonicznej kościoła i klasztoru pw. NMP z Góry Karmel okazały się przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych plany wykonane tuż przed przebudową na ratusz miejski. Poznaniu historii kościoła karmelitańskiego przy ul. Świętoduskiej służyła dokumentacja prac remontowych przechowywana w archiwum obecnego Klasztoru Karmelitów Bosych. Bardzo wiele śladów pozostawiła ekonomiczna aktywność klasztoru. Najwięcej informacji na ten temat zachowało się w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie. Podobnej natury są niektóre z rękopisów pochodzące ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie.

W Archiwum Generalnym Zakonu Karmelitów Bosych w Rzymie przechowywane są przede wszystkim dwie uzupełniające się relacje o początkach fundacji. Ważna okazała się także korespondencja misjonarzy karmelitańskich udających się przez Polskę do Persji, bowiem w niej zachowały się ślady obecności pierwszych karmelitów w Lublinie jeszcze przed fundacją konwentu, a więc przed rokiem 1610. Akta Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie z połowy XVIII wieku znajdujące się w Archiwum Watykańskim uzupełniły znacząco wiedzę na temat sporów o klasztor w Lublinie toczonych między prowincją polską i litewską.

Poszukiwania objęły również obiekty sztuki malarskiej, rzeźbiarskiej i kamieniarskiej (np. epitafia). Śladów kultury materialnej po pierwotnym kościele i klasztorze karmelitów pozostało jednak niewiele. Na uwagę zasługuje tutaj osiemna-

stowieczny obraz „Pożar miasta Lublina” z kościoła Dominikanów w Lublinie. Jest to jedyne świadectwo wyglądu dawnego kościoła, klasztoru oraz ogrodu karmelitańskiego. Ponadto zapoznano się z wynikami odkryć archeologicznych prowadzonych w miejscu nieistniejącej dziś posiadłości karmelitów. Postarano się także dotrzeć do starych map i planów miasta Lublina.

Spośród źródeł drukowanych sięgano przede wszystkim do prawodawstwa zakonnego; wydanych drukiem kronik: ogólnozakonnej, poznańskiego klasztoru Karmelitów, klasztorów Karmelitanek Bosych z Wilna, Lwowa, Warszawy i Krakowa. Cennych informacji o stanie osobowym wspólnoty w Lublinie dostarczyły katalogi członków prowincji polskiej oraz katalogi duchowieństwa diecezji lubelskiej. Jako materiały źródłowe, w określonych przypadkach, potraktowano także wydawane drukiem dysputy teologiczne, podręczniki akademickie ze względu na zawarte w nich noty proveniencyjne, kazania oraz modlitewniki.

Oparta na zgromadzonych źródłach praca składa się z czterech rozdziałów, zatytułowanych odpowiednio: I. *Fundacja karmelitów bosych*, II. *Podstawy materialne*, III. *Organizacja i życie wewnętrzne klasztoru*, IV. *Formy oddziaływania duszpasterskiego*. W pierwszym rozdziale przyjęto zasadę narracji chronologicznej, kreśląc najpierw sytuację społeczno-polityczną i religijną w Lublinie na przełomie XVI i XVII wieku, a następnie przedstawiając kolejne etapy z dziejów lubelskich karmelitów bosych. Synowie św. Teresy jeszcze w roku 1609 otrzymali zaproszenie od rady miasta Kazimierz nad Wisłą do założenia w nim klasztoru. Nie zdecydowali się jednak na fundację w tym miejscu. Wybrali Lublin – miasto, które u początku XVII wieku przeżywało szczytowy okres swojego rozwoju gospodarczego i politycznego. Panująca jednak tutaj sytuacja religijna była niekorzystna dla Kościoła katolickiego, na skutek jego wewnętrznego kryzysu, a także wzmożonej aktywności wspólnot protestanckich: przede wszystkim kalwinów i braci polskich. Troska o reformę Kościoła w duchu Soboru Trydenckiego oraz związana z nią walka kontrreformacyjna zadecydowały o wyborze karmelitów. To jedna z głównych tez prezentowanej rozprawy. Fundacja w Lublinie dokonana się 29 kwietnia 1610 r. Kres jej istnienia położyły wydarzenia z lat sześćdziesiątych XIX wieku. Do powstania styczniowego przystąpił wówczas lubelski karmelita – o. Kajetan (od św. Rozalii) Brudnicki. Władze carskie wykorzystały ten fakt jako powód kasaty klasztoru.

W drugim rozdziale opisano uposażenie klasztoru i omówiono główne źródła jego utrzymania. Należy przy tym pamiętać, iż karmelici swej ekonomicznej aktywności nadawali głębszy ideowy sens. W latach 1619-1655 zakonnicy przejęli pięć miejsc kultu gminy kalwińskiej i ariańskiej na przedmieściu przy Bramie Krakowskiej. Działalność ta została przez niektórych im współczesnych oraz późniejszych historyków oceniona negatywnie, jako wyraz zachłanności zakonników. Bardziej wnikliwa analiza zjawiska wskazuje raczej na zaplanowaną akcję, mającą na celu usunięcie protestantów z newralgicznego punktu miasta przy głównym centrum handlowym i przywrócenia tego miejsca katolickim właścicielom. Istotną częścią karmelitańskiego uposażenia były budynki. Świadomie wiele miejsca poświęcono etapom budowy oraz architekturze i wyposażeniu kościoła i klasztoru pw. NMP z Góry Karmel, bowiem w szczególnie sposób zależało autorowi pracy na udokumentowaniu historii materialnej obiektów, które w roku 1803 uległy zniszczeniu w czasie

pożaru, a w latach późniejszych pozostałości po nich albo wyburzono, albo zmieniono ich przeznaczenie.

W trzecim rozdziale ukazano wewnętrzną organizację życia w klasztorze, omówiono jego zarząd, scharakteryzowano poszczególne grupy zakonników, zwracając przy tym uwagę na środki ich formacji intelektualnej i ascetycznej. Przeprowadzone badania pozwoliły na określenie funkcji, jakie konwent lubelski spełniał w strukturze polskiej i litewskiej prowincji (do której przynależał w latach 1737-1762). Odnosnie do lat 1617-1625 oraz 1835-1841 istnieje całkowita pewność, iż rezydował tutaj przełożony prowincjalny. W całym natomiast okresie swojego istnienia klasztor lubelski pełnił rolę domu studiów filozoficzno-teologicznych. Ponadto w latach 1790-1847 mieścił się w Lublinie nowicjat polskiej prowincji. Pełnienie przez klasztor odpowiedzialnych funkcji wychowawczych w strukturach prowincji determinowało życie codzienne zakonników. Starano się w nim zachowywać ze szczególną dbałością przepisy prawa zakonnego. Wspólnoty lubelskiej nie ominęły jednak problemy w przeżywaniu powołania zakonnego. Nie zostały one w niniejszym studium przemilczane.

Ostatni, czwarty rozdział, w całości poświęcono omówieniu aktywności duszpasterskiej lubelskich karmelitów. Motywy, którymi kierowali się zakonnicy wybierając Lublin na swoją siedzibę, wpłynęły na rodzaj podjętego przez nich apostołatu. Karmelici boski włączyli się w nurt lubelskiej teologii kontrowersyjnej. W duchu ukazania siły Kościoła katolickiego zorganizowano w mieście obchody beatyfikacji (1614) i kanonizacji (1622) św. Teresy od Jezusa. Na zauważalny na przełomie wieków XVI i XVII kryzys lubelskiego kaznodziejstwa karmelici odpowiedzieli stworzeniem prężnego ośrodka przepowiadania słowa Bożego. Kolejnym ważnym środkiem w walce o rekatalizację Lublina i pogłębienia życia religijnego jego mieszkańców były prowadzone przy kościele bractwa – Matki Bożej Szkaplerznej i św. Józefa. Karmelici posługiwali także jako spowiednicy i kierownicy duchowi. Historykowi bardzo trudno zweryfikować skutki tego typu aktywności, która nie pozostawia po sobie materialnych śladów. Oceniając jednak wkład, jaki karmelici wnieśli w życie religijne Lublina, nie można zapominać tej często ukrytej pracy nad kształtowaniem dusz ludzkich. W tym dziele ważne miejsce przypadło duchowej trosce o karmelitanki bose, które w Lublinie założyły dwa klasztory. W drugiej połowie XVIII wieku, a szczególnie w XIX stuleciu dała się zauważyć wzmożona aktywność karmelitów poza własnym kościołem jako kapelanów i współpracowników proboszczów w podlubelskich parafiach. W tym rozdziale zwrócono także uwagę na dziewiętnastowieczną działalność patriotyczną o. Hipolita Mariańskiego z czasów powstania listopadowego i o. Kajetana Brudnickiego podczas niepodległościowego zrywu w 1863 r.

Do rozprawy dołączono ponadto 20 aneksów, w których zebrano najważniejsze dla historii klasztoru dane osobowe oraz informacje z zakresu jego uposażenia, a także przedstawiono dokumentację kartograficzną, ikonograficzną i fotograficzną.

Treść pracy

I. Fundacja karmelitów bosych. 1. Sytuacja społeczno-polityczna i religijna w Lublinie na przełomie wieków XVI i XVII, 2. Osiedlenie się karmelitów na przedmieściu zwanym Krakowskie, 3. Okres epidemii, wojen oraz sporów obediencyjnych, 4. Zmiany siedziby klasztoru w XIX wieku i jego kasata. **II. Podstawy materialne.** 1. Uposażenie klasztoru, 1.1. Specyfika fundacji, 1.2. Przejęcie dóbr protestanckich, 1.3. Place i kamienice, 1.4. Folwark, 2. Zabudowania klasztorne, 2.1. Kościół i klasztor pw. Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel, 2.1.1. Świątynia, 2.1.2. Klasztor, 2.1.3. Ogród, 3. Kompleks sakralno-klasztorny pw. św. Józefa, Oblubieńca NMP, 4. Źródła utrzymania. **III. Organizacja i życie wewnętrzne klasztoru.** 1. Struktura zarządu, 2. Członkowie wspólnoty, 3. Formacja ascetyczna i intelektualna, 5. Życie codzienne zakonników. **IV. Formy oddziaływania duszpasterskiego.** 1. Posługa sakramentalna, 2. Przepowiadanie słowa Bożego, 2.1. Kaznodziejstwo, 2.2. Dysputy teologiczne z protestantami, 3. Szerzenie kultu Matki Bożej i św. Józefa, 4. Apostolat poza własnym kościołem, 4.1. Posługa wobec lubelskich karmelitanek bosych, 4.2. Kapelanie i pomoc duszpasterska w parafiach. **Aneksy.**

Arkadiusz Smagacz *OCD*
Katedra Historii Zakonów KUL

Ks. Marek Grygiel TChr, *Jan Kowalik jako dokumentalista i promotor kultury polskiej na emigracji*. Promotor: ks. dr hab. Jan Walkusz, prof. KUL. Recenzenci: prof. dr hab. Andrzej Chodubski (Uniwersytet Gdański), dr hab. Roland Prejs OFM^{Cap}, prof. KUL.

Niepewna sytuacja geopolityczna i słabe warunki ekonomiczne w połowie XX wieku to główne przyczyny przemieszczania się milionów Polaków poza granice ziemi ojczystej. Ich status polityczny wahał się od bezpaństwowego obywatela świata, cudzoziemca z zagranicznym paszportem do mniej lub bardziej zasymilowanego obywatela kraju przyjmującego¹.

Ponieważ polityczne i kulturalne życie Polski w chwili jej opuszczania było albo stłumione, albo zniszczone, emigranci próbowali zachować kulturalno-religijne dziedzictwo na obczyźnie poprzez budowanie kościołów, organizowanie szkół, zakładanie organizacji społecznych i wydawnictw².

¹ H. Kubiak, J. Wiatr, *Tendencje dominujące procesu formowania się i przeobrażeń Polonii amerykańskiej*, w: *Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność*, red. H. Kubiak, E. Kusielewicz, T. Gromada, Wrocław 1988, s. 757.

² D. Buczek, *Kultura religijna Polonii. Analiza zagadnień*, w: tamże, s. 295.